

שער א: ברכת המזון

א. מכסים הסכין

נוהגים לכסות הסכין בשעת ברכת המזון, ונהגו שלא לכסותו בשבת ויו"ט (או"ח סי' קפ סע' ה).

הטעם: מצינו ששלחן דומה למזבח^א, ועל המזבח נאמר (דברים כ"ז ה) לא תניף עליהם ברזל, "שהמזבח נברא להאריך שנותיו של אדם והברזל נברא לקצר שנותיו של אדם, אינו רשאי להניף המקצר על המאריך" (מכילתא שמות יתרו פר' יא)^ב לכן מכסים הסכין לפני סיום הסעודה (הרוקח סי' שלב)^ג.

ועוד, משום מעשה שהיה. "שפעם אחת היה אחד מברך בהמ"ז וכשהגיע לבונה ירושלים נזכר לו חורבן ביהמ"ק ולקח הסכין ותקע בלבו, ועל כן נהגו לסלקו מעל השלחן בשעת ברכת המזון" (שבלי הלקט סי' קנה בשם רבינו שמחה)^ד.

ועוד, לפי שמזכירים ברכת הארץ בבהמ"ז שהיא ברכת יצחק ליעקב לפיכך מכסים הסכין שהיא ברכתו לעשיו (מט"מ סי' שד).

ב. מכסים הפת

יש נוהגים לכסות הפת לפני ברכת המזון (ברכ"י סי' קפ סק"ב).

הטעם: שלא יפלו עליה מן המים האחרונים ויתקלקל (שם).

-
- א בזמן שבית המקדש קיים מזבח מכפר על אדם, עכשיו שלחנו של אדם מכפר עליו (חגיגה כז) – בהכנסת אורחים (רש"י שם).
- ב ראה רש"י שמות כ' כב.
- ג אבל בשבת ויו"ט אין שטן ואין פגע רע (ערוה"ש סי' קפ סע' ה).
- ד וכותב הב"י שמשום טעם זה אין לחלק בין שבת לחול "מכל מקום מנהגן של ישראל תורה היא", וערוה"ש סובר שמכיון שבשבת אין להצטער אין לחשוש.

ועוד, משום שאין הברכה שורה אלא על דבר הסמוי מן העין
(שר"ת באר עשק סי' כז).

ועוד יש טעם על דרך הקבלה (זהר פר' תרומה דף קנד ע"ב).

ג. כלים ריקים

יש נוהגים להסיר מן השלחן את הכלים הריקים לפני ברכת המזון (שערי תשובה או"ח סי' קפג אות א).

הטעם: משום שאין הברכה שורה על דבר ריקי (צלותא דאברהם עמ' תפט בשם ספר זכירה).

ד. פת על השלחן

נוהגים להשאיר פת על השלחן בעת ברכת המזון (או"ח סי' קפ סע' א-ב¹).

הטעם: משום שאין הברכה שורה אלא על דבר הנמצא, כמו שמצינו אצל אלישע ששאל את האשה מנשי בני הנביאים, שביקשה ממנו עזרה שתציל את בנה מידי הנושים (מ"ב ד' ב) הגידי לי מה יש לך בבית, ותאמר אין לשפחתך כל בבית כי אם אסוך שמן. "כי בששת ימי בראשית ברא (ה') הכל יש מאין, מאפס המוחלט, ומאז והלאה בורא יש מיש ולא יש מאין" (מחצית השקל או"ח שם).

ועוד, שאם יבוא עני ויבקש יוכלו לתת לו (לבוש סי' קפ סע' ב).
ועוד, לזכור להודות לה' על שאכל, שבע והותיר, כפי שמצינו
שברך הנביא (מ"ב ד' מג) **כי כה אמר ה' אכול והותר** (לבוש שם).

ה תענית ח:.

ו וכן אלישע שאל את האלמנה מנשי בני הנביאים "הגידי לי מה יש לך בבית", ורק אחרי שאמרה "אין לשפחתך כל כי אם אסוך שמן" ברך אותה (מ"ב ד' ב).
ז אמר ר' אלעזר כל שאינו משייר פת על שלחנו אינו רואה סימן ברכה לעולם שנאמר (איוב כ' כא) אין שריד לאכלו על כן לא יחיל טובו (סנהדרין צב). ומפרש רש"י: דצריך לשייר כדכתיב (מ"ב ד' מג) אכול והותר. ובדרך הרמז: ברוך טנאך ומשארתך (דברים כ"ח ה) היינו שיירי האוכל (אוצר דר"מ עמ' 415 בשם ספר חסידים).

ה. כובע

יש שמדקדקים לחבוש כובע, גם אם בשעת האכילה היתה רק כיפה על ראשם (מג"א סי' קפג סק"ה).

הטעם: "לפי שכסוי זה מכניע לב האדם ומביאו לידי כוונת הברכה וליראת שמים" (ב"ח שם ד"ה ר' אשי)^ז.

ו. על נהרות בבל ושיר המעלות

נוהגים לומר לפני בהמ"ז מזמור על נהרות בבל (תהלים קלז), ובשבת ויו"ט שיר המעלות בשוב ה' שיבת ציון (שם קכו) (אוצר התפילות דף רמא; סדור עבודת ישראל עמ' 553)^ט.

הטעם: נאמר בזהר (תרומה דף קנד, ב) "מאן דאתעדן על פתוריה, ומתענג באינון מיכלין, אית ליה לאדכרא ולדאגא על קדושא דארעא קדישא ועל היכלא דמלכא דקא אתחריב" (=הנהנה מן הלחם ומהמאכלים עליו לזכור את קדושת א"י והיכל ה' החרב) ולכן מזכירים בחול "שם ישבנו גם בכינו בזכרנו את ציון" ובשבת ויו"ט שאסור להצטער בהם אומרים "בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים" (של"ה עמ' פב ע"ב).

ז. פסוקים לפני בהמ"ז

לפי מנהג אשכנז יש אומרים ארבעה פסוקים מתהלים לפני ברכת המזון, אחרי שיר המעלות: תהלת ה' ידבר פי ויברך כל בשר שם קדשו לעולם ועד (קמ"ה כא), ואנחנו נברך יה מעתה ועד עולם הללויה (קט"ו יח), הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו (ק"ז א), מי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו (ק"ו ב).

הטעם: אפשר שבחרו ארבעה פסוקים אלו כנגד ארבע

ח באשכנז לא חשו לכך אלא רק בסעודות חשובות, ראה לקט יושר או"ח עמ' 36, לדעת המג"א יש גם להתעטף בבגד עליון ומעיר הערוה"ש (שם סע' ה) "ולא ראינו ולא שמענו מנהג זה".

ט יש נוהגים שגם כשיש אורח הגון אומרים בחול שיר המעלות (עולה ראה עמ' שס).

הברכות של ברכת המזון. פסוק ראשון: **"ויברך כל בשר שם קדשו" כנגד: "הוא נותן לחם לכל בשר" שבברכה הראשונה. פסוק שני: "ואנחנו נברך יה" כנגד: "אנחנו מודים לך" שבברכה השניה. פסוק שלישי: "כי לעולם חסדו" כנגד: "שלא נבוש ולא נכלם לעולם ועד" שבברכה השלישית. פסוק רביעי: "מי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו" כנגד: כל התהלות שבברכה הרביעית – "מלכנו, אדירנו, בוראנו, גואלנו" וכו'.**

ח. מזומן בשלשה

שלשה שהיו מסובין בסעודה חייבים לברך ברהמ"ז בזימון, שאומר אחד **"נברך שאכלנו משלו" והם עונים "ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו"** (או"ח סי' קצב סע' א).

הטעם: ע"ש שנאמר גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדיו, הרי שאחד אומר לשנים: גדלו (ברכות מה.).

ועוד, ע"ש שנאמר^א כי שם ה' אקרא הבו גודל לא־להינו (ברכות שם) היחיד אומר לשנים (רש"י שם).

ט. בין ברכת התורה לברכת המזון

בברכת התורה נוסח הברכה: **ברכו את ה', ואלו בזימון של ברכת המזון הנוסח הוא: נברך לא־להינו^ב.**

הטעם: משום שלזון אותנו הקב"ה חייב על פי דין שהרי בראנו^ג, אבל נתנת התורה היתה מצד החסד והרחמים (מנה"י וטעה"מ סי' קצ בשם בני יששכר).

י תהלים ל"ד ד.

יא דברים ל"ב ג.

יב בכל מקום שנאמר ה' מדת רחמים - - - בכל מקום שנאמר א־להים הוא מדת הדין (ב"ר ל"ג ג).

יג מאן דיהב חיי יהב מזוני (עפ"י תענית ח:).

י. זימון בלשון אשכנז

בעדות אשכנז יש נוהגים להתחיל את הזימון לפני ברכת המזון בלשון אשכנז: מיר וועלן בענטשן (עט"ז סו"ס קעד, מ"ב סי' קצב אות א).

הטעם: בפוסקים מובא שברכת הזימון מתחילה באמירת המזמן "נברך שאכלנו משלו", אבל בזהר (ריש דברים) מצינו שיש למזמן להקדים ולומר "הב לן ונברך", מכאן המנהג שהמזמן מתחיל בלשון אשכנז, במקום בארמית: רבותי מיר וועלן בענטשן (מג"א א שם).

ועוד, בימי הגאונים נהגו לבחור בסוף הסעודה האדם החשוב ביותר מבין הסועדים ונותנים לו רשות לברך ברכת המזון "ומהאי טעמא נשתרבב המנהג גם האידנא ששואלים את המסובין בלשון אשכנז רבותי מיר וועלן בענטשן, ואח"כ נוטל רשות לברך ברהמ"ז" (עט"ז שם).

יא. ברשות

נהוג שהמזמן בברכת המזון פותח את הברכה בנטילת רשות לברך מהסועדים ואומר "ברשות מורי ורבותי" וכו' (עט"ז סו"ס קעד).

הטעם: "משום מדת הענוה צריך ליטול רשות כאלו הם גדולים ממנו, ולהם נאה לברך" (מ"ב סי' קסז ס"ק עה).

יב. ונאמר אמין

אחרי הברכה הרביעית של ברהמ"ז מסיימים את הבקשה "הרחמן הוא יברך את בעל הבית" וכו' במלים "ונאמר אמין", ולא "ואמרו אמין" כפי שמסיימים בהמשך בקטע "עושה שלום במרומיו" וכו'.

הטעם: משום שזו בקשה פרטית, לכן אין לשתף בה את השומעים באמירת אמין, אבל "עושה שלום במרומיו" יש בה

שבחו של מקום, משום כך משתפים את השומעים באמירת
אמן (מג"א סי' קפט סוסק"א).

יג. מגדיל – מגדול

בשבת (מועדים) ור"ח נוהגים לומר בסוף ברכת המזון: מגדול
ישועות מלכו (כמו הקרי בש"ב כ"ב, נא), ובימות החול: מגדיל
ישועות מלכו (כמו בתהלים י"ח, נא) (מג"א סי' קפט סק"א) ¹.

הטעם: "מגדול" בחולם משמעו גדולה (דלי"ת שרוקה) ויתרון
לעומת "מגדיל" בחריק חסר, כפי שנכתב בתהלים, לכן
אומרים בשבת מגדול ובחול מגדיל "מפני שהשבת מלך גדול
כנגד החול" (אבודרהם עמ' שנו).

ועוד, מצינו בילקוט שמעוני (שמואל רמז קסד): כתוב אחד אומר
מגדיל וכתוב אחד אומר מגדול, ר' יודן אומר: לפי שאין
ישועתה של אומה זו באה בבת אחת אלא מגדלת והולכת.
ומהו מגדול? שנעשה לה מלך המשיח כמגדל שנאמר (משלי י"ח
י) מגדל עוז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב, לפיכך אומרים בימות
החול, המזכירים ימי גלות, "מגדיל" לרמוז שאנו מחכים
לישועת ה' שתלך ותגדל, אבל בשבת הדומים לימות המשיח ^{טו}
אומרים "מגדול", רמז לישועה שכבר גדלה והיתה למגדל עוז
(עיון תפילה באוצר התפילות דף רמט).

ועוד, מסדרי התפלה רצו בשני הפסוקים, לכן בחרו אחד
לימות החול והשני לשבת וי"ט, ומכיון שהלשון "מגדיל"
מתאימה יותר לצלע השניה של הפסוק – ועושה חסד
למשיחו ("עושה" הוא פועל בבינוני וכן "מגדיל"), לכן קבעו

^{יד} "כל יום שאומרים בו מוסף אומרים מגדול" (חיי אברהם סי' קסד) ויש נוהגים לומר
"מגדול" גם בחול (כתר ש"ט סי' קעה) וכן הוא ברמב"ם סדר תפילות סוף ספר אהבה.
^{טו} על השבת נאמר "ולית שולטנא אחרא בכולהו עלמין" (זהר פר' תרומה דף קלה ע"א)
וראה רעיא מהימנא פר' פנחס דף רמג ע"א.

לומר "מגדיל" לימות החול שהם תדירים לעומת שבת ויו"ט (תוצאות חיים דף קכד מובא בסדור עבודת ישראל עמ' 561)^{טז}.

יד. פסוקים אחרונים בלחש

נוהגים לומר הפסוקים האחרונים של ברכת המזון "יראו את ה' קדושיו" וכו' בלחש (מחז"ו עמ' 53).

הטעם: שמא יש עני במסובין, שלא יתבייש כשאומרים הפסוק (תהלים ל"ד יא) כפירים רשו ורעבו ודורשי ה' לא יחסרו כל טוב (עבודת ישראל עמ' 562).

ועוד, שכבר סיימו בהמ"ז באמירת עושה שלום וכו' ואלה הפסוקים אינם ממטבע הברכה (שם).

טו. ברכת הגפן בסוף

כשמברכים ברכת המזון עם כוס ברכה, מברכים בורא פרי הגפן אחרי ברכת המזון, מה שאין כן בקידוש והבדלה, שברכת הגפן היא בתחילה (או"ח סי' קצ סע' א, רעא י, רצו א).

הטעם: בקידוש, היין הוא חלק מן הקידוש, שכן דרשו (פסחים קו.) זכור את יום השבת לקדשו (שמות כ' ז) זוכרהו על היין, וכן הבדלה, אבל בברכת המזון היין הוא דבר בפני עצמו, ואם יברך עליו קודם, ברכת המזון תהיה הפסק בין ברכת הגפן לבין שתיית היין (ערוה"ש סי' קצ סע' א).

טז יש הסוברים שהמנהג בטעות יסודו, ומשערים שאחד המעתיקים את נוסח ברכת המזון, בטרם היות הדפוס, רשם בצד הערה "בשב' מגדול", וכוונתו היתה שפסוק זה נוסחו בשמואל ב' "מגדול ישועות", והמעתיק ממנו חשב שכוונתו במלים "בשב' מגדול": בשבת אומרים מגדול (ולא מגדיל), והוסיף כך בנוסח הברכה, וממנו העתיקו המדפיסים (ברוך שאמר עמ' ריד, אוצר דר"מ עמ' 61), וראה נתיב בינה (כר"ג עמ' 96) הדוחה השערה זו.